

Петраускас О.В., (Київ), Милян Т. (Львів)

До питання про етнокультурні складові виробничої факторії пізньоримського часу в Комарові.

Цю доповідь ми розглядаємо перш за все як спробу постановки питання, яке включає в себе окреслення кола джерел, вибір методів визначення етнокультурних компонентів, саме проведення аналізу та попередню інтерпретацію отриманих результатів. Безперечно, що таких підхід зумовлений, перш за все, неординарним характером поселення в Комарові.

Насамперед, слід сказати кілька слів про історію дослідження виробничої факторії пізньоримського часу.

Поселення III-IV ст. н. е. із залишками виробництва скла біля села Комарів, Кельменецького району Чернівецької області було відкрито Олександром Чернишом у 1950 р. Розкопи на пам'ятці проводились у 1956-1957, 1962, 1965 та 1969 роках під керівництвом Маркіяна Юліановича Смішка. В 1974 р. на пам'ятці працювала Юлія Леонідівна Щапова. Нажаль, переважна більшість матеріалів розкопок не введена до наукового обігу і лише результати досліджень перших двох років були опубліковані М. Ю. Смішком¹. В подальшому вийшло декілька робіт, де подані загальні відомості про пам'ятку та її характер², окремі спостереження про знахідки³ або хіміко-технологічні аналізи окремих зразків скла⁴. Це роботи вже згаданих авторів, а також Безбородова, В. Цигилика, О.Румянцевої та ін.

З 2012 року нами розпочаті практичні роботи по продовженню дослідження цієї унікальної пам'ятки. Проект розробляється спільними зусиллями відділу археології ранніх слов'ян та регіональних польових досліджень та НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України.

У перший рік реалізації проекту вдалося здійснити наступні роботи.

Уточнено площу археологічного комплексу, яка за нашими підрахунками на сьогодні складає більше 30 га.

Зроблено геодезичний план північно-західної частини поселення та

¹ [Смішко 1959, С. 21; 1964, С. 67-80]

² [Щапова, 1978; Румянцева, 2010]

³ [Цигилик, 2006, С. 100-106]

⁴ [Безбородов, 1964; Щапова, 1964, С. 86-87]

закладено стаціонарні геодезичні відмітки на місцевості, розмічено локальну сітку пам'ятки.

Геофізичні дослідження проведено на площі 2,2 га з попередньою виїмкою металевих предметів.

На місці геофізичної аномалії досліджено залишки комплексу з випалу гончарної кераміки.

Крім того, відкрито синхронний поселенню могильник.

Підсумовуючи історію вивчення, слід зазначити, що дослідників пам'ятки, більше за все приваблювала її виробнича характеристика, що виглядає природним. Проте, майже поза увагою залишились і не менш вагомні аспекти. Серед них детальний аналіз речового комплексу, характеристика будівель, хронологія та планіграфія поселення, етнокультурні компоненти.

Стосовно останньої проблеми зазначимо, що майже всі дослідники припускали, що до складу ремісничої факторії входили вихідці з римських провінцій. Вивчення архівних матеріалів та результати наших польових досліджень засвідчили, що до складу поселення в пізньоримських час входили і інші етнічні групи.

Отже, предметом нашої доповіді є спроба окреслити в загальних рисах етнокультурні компоненти цієї пам'ятки.

В археології варварської Європи традиційним джерелами, які містять інформацію про етнічні групи вважаються ліпний посуд, домобудівництво, поховальний обряд, елементи вбрання та ін. Зважаючи на специфіку Комарова до них слід долучити і залишки високотехнологічних виробництв. Перш за все, це виробництво скла. Крім того, до таких ознак в умовах черняхівської культури, можливо, слід долучити наявність кам'яного будівництва, ювелірного та гончарного ремесла. Особливість високотехнологічних виробництв, як джерела з етнокультурної історії полягає в тому, що на нових місцях на початкових етапах носіями цих знань мали бути вихідці з територій, де була поширена ця технологія. З часом, не виключено, що ці технології могли перейняти і представники інших місцевих етнічних груп.

Таким чином, за цими матеріалами з Комарова можливо виділити наступні компоненти.

Античний. Про присутність вихідців з римських провінцій безумовно свідчать залишки високотехнологічного скляного виробництва. Цієї думки дотримуються майже всі дослідники і найбільш обґрунтовано вона подана в роботах Ю.Л. Щапової. Не з'ясованими або проблематичними залишаються питання - коли відбулося переселення склоробів та з яких конкретних провінцій чи шкіл вони походили.

На користь безпосередньої присутності мешканців з римських провінцій свідчать і інші факти. Наявність значного відсотку посуду та будівельної кераміки античного зразка (частка амфор складає понад 20%). Спорудження кам'яних будівель складних конструкцій. Наявність різноманітного інструментарію та ювелірних виробів римського ґатунку (колінчаста фібула, пропелероподібна накладка на ремінь). Тобто тих елементів матеріальної культури, які не мають такого поширення на інших черняхівських пам'ятках. Присутність такого комплексу ознак пізнантичного походження неможливо пояснити тільки наслідками торгівельних відносин.⁵

Пізньюоскіфсько-сарматський компонент представлений через уламки ліпного посуду характерної форми. Із заповнення передгорнової ями, дослідженого нами у 2012 році горна, походять уламки верхніх частин від округлобоких горщиків з подовженими відхиленими назовні вінчиками. Такий посуд поширений в степових та південних кордонах лісостепу Східної Європи, зокрема і на черняхівських пам'ятках – Причорномор'я, пониззя Дніпра. Детальний перелік цих пам'яток і характеристика ліпного посуду наведена в роботах Б.В. Магомедова. Також, досліджене нами трупопокладення на нещодавно відкритому могильнику мало виразні заплічка в поховальній ямі, які традиційно пов'язують з цими етносами.

Східногерманський компонент представлений, перш за все, через ліпний посуд особливої форми та з характерною обробкою зовнішньої поверхні. Уламки від таких посудин походять з розкопок М.Ю. Смішко та наших. Крім того, не виключено, що частина т.зв. «великих будинків» із глинобитними стінами досліджених М.Ю. Смішком також пов'язані із готськими племенами. Всього до них

⁵ Крім того, не слід забувати, що переважна більшість мешканців римських провінцій мала різно етнічне походження і в тому числі варварське. (Круглікова)

зараховано 6 об'єктів, притому 5 з них проблематичні. З цим етносом також можливо пов'язувати наявність ранніх форм рогових гребенів та певних типів підв'язних фібул.

Слов'янський компонент представлений через знахідки ліпного посуду та сильно заглиблені житла, т.зв. землянки. Посуд представлений типами 1 та 2 за В.Д. Бараном. І цей посуд був поширений на черняхівських пам'ятках верхньої Наддністрянщини. Він має широке поширення на поселеннях типу Демянів-Черепин. Слід відмітити, що ліпний посуд саме місцевого населення значно переважає над іншими типами.

За свідченнями М.Ю. Смішко на поселенні відкрито декілька заглиблених жител. За нашими підрахунками – 4, одна з яких проблематична. Такий тип житлових помешкань вважається етнографічною рисою ранньослов'янських племен. В ЧК представлений на пам'ятках типу Черепин-Журівка-Боромля.

Дакійський елемент можливо представлений через ліпний посуд, який поки що важко виділити в масі ліпного посуду з розкопок Смішка. Необхідна робота з живим матеріалом, яка передбачається в найближчий час.

Таким чином, до складу мешканців Комарова входили представники різних етнічних груп

В загальній етнокультурній системі черняхівської культури Комарів за нашими уявленнями відноситься до *гетерогенних типів* черняхівських поселень з багатокомпонентним етнічним складом.

Такі пам'ятки *поширені в контактних зонах* між регіонами компактного проживання певних етнічних груп, що ввійшли до складу ЧК. (Карта). Можливо, що і заснування ремісничо-торгової факторії відбулося саме на кордоні між різними етнічними групами.

Безумовно, що специфіку «поліетнізму» Комарову надає виробництво з *виразним античним забарвленням*, яке робить його унікальним.

Отже, викладений вище матеріал лише перший крок у цьому напрямку. І опрацювання матеріалів з Комарова на даний час ставить більше запитань ніж дає

відповідей. До основних напрямків у вирішенні цього питання ми вбачаємо наступні.

Перш за все, необхідно мати закриті комплекси, які можливо отримати через відновлення інформації про об'єкти досліджені М.Ю. Смішко або за рахунок проведення нових розкопок.

На базі закритих комплексів має бути розроблення їх хронологія на рівні сучасних знань.

Крім того, окремий напрямок складає аналіз комплексу пізньоантичного походження. Вивчення морфології виробів та їх хіміко-технологічних особливостей дозволить окреслити можливі регіони походження пізньоантичного населення.